

<https://doi.org/10.30495/jcdepr.2023.708759>

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی قرآن و پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه سلامت معنوی

امیر عظیمی گلوگاهی^۱، معصومه باقرپور^۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۹/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۸

چکیده

تحقیق حاضر با هدف بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی قرآن و پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های سلامت معنوی انجام شد. از حیث هدف، کاربردی و روش تحقیق، توصیفی از نوع تحلیل محتواست. جامعه آماری پژوهش شامل کتاب‌های درسی قرآن و هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی سال ۱۴۰۱ می‌باشد که به علت ماهیت پژوهش و محدودیت جامعه آماری، نمونه‌گیری انجام نشد و همه جامعه آماری بررسی شد. ابزار پژوهش، چک لیست تحلیل محتوای محقق‌ساخته بوده که روایی آن مورد تأیید صاحب‌نظران بوده و پایایی آن با روش ویلیام اسکات ۹۱ درصد محاسبه شده است و شیوه پردازش داده‌ها بر اساس روش آنتروپی شانون و واحد تحلیل نیز صفحات (متون، پرسش‌ها، تمرین‌ها و تصاویر) بودند که در مجموع ۱۶۸۱ مورد بوده است. یافته‌ها نشان داد از مجموع فراوانی مؤلفه‌های سلامت معنوی در کتاب درسی قرآن برابر ۱۰۵۹ مورد، مؤلفه‌های تلاوت و انس با قرآن با ۳۴٪ دارای بیشترین فراوانی و راستگویی ۱٪ دارای فراوانی بسیار کمی بوده است. در کتاب پیام‌های آسمانی برابر ۶۲۲ مورد، مؤلفه‌های نماز با ۳۶٪ دارای بیشترین فراوانی، راستگویی، تقوا و توکل با ۲٪ دارای فراوانی بسیار کمی بوده است که نشان دهنده توزیع و پراکندگی نامناسب این مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی می‌باشد.

واژگان کلیدی: کتاب درسی قرآن، پیام‌های آسمانی، سلامت معنوی.

۱- دانشجوی ارشد تحقیقات آموزشی، واحد بندرگز، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرگز، ایران. Azimiamir9835@gmail.com

۲- استادیار گروه علوم تربیتی، واحد بندرگز، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرگز، ایران. (نویسنده مسئول) Ma.Bagherpur@iau.ac.ir

مقدمه

در برنامه درسی نظام‌های آموزشی متمرکز (مانند نظام آموزشی ایران)، بیشتر فعالیت‌ها در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن صورت می‌گیرد. کتاب‌های درسی در تحقیقات آموزشی نقش محوری دارند، زیرا آنها «برنامه درسی مورد نظر» را نشان می‌دهند که در تقاطع بین دانش‌آموزان و نیروهای کلان جامعه، فرهنگ و سیاست قرار دارند (خوسنیا^۱، ۲۰۱۹).

مهم‌ترین دوره تحصیلی در تمام نظام‌های آموزش پرورش جهان، دوره ابتدایی است؛ زیرا بیشترین شکل‌گیری شخصیت و رشد همه جانبه فرد، در این دوره صورت می‌گیرد. همچنین دوره ابتدایی، در رشد مفاهیم و معانی اموری که کودک در زندگی روزمره با آنها مواجه است، نقش مهمی بر عهده دارد (عظیمی، ۱۴۰۱).

کتاب‌های درسی تنها از جنبه ابزار آموزشی مطرح نیست، بلکه کاربرد گسترده آنها در مدارس، دانش‌آموزان را در معرض عقاید، ایده‌ها و افکار گوناگونی قرار می‌دهند و می‌توانند به مثابه ابزاری اولیه برای شکل‌دهی به نگرش‌ها و رفتارها عمل کنند (طهماسب‌پور، بنی‌هاشم، کالیبار و گلچین^۲، ۲۰۱۷).

یکی از مهم‌ترین کتاب‌های درسی جهت تحلیل محتوا، کتاب‌های درسی قرآن و پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی است. در کشور ما به اقتضای جایگاه دین اسلام در فرهنگ مردم ایران، باید نیازهای معنوی دانش‌آموزان مورد توجه دست‌اندرکاران نظام آموزشی قرار بگیرد و شرایط مساعد برای تحقق اهداف این نیازها فراهم آید (شربتبی، ۱۴۰۱). سلامت معنوی^۳ و مؤلفه‌های آنها از جمله متغیرهایی هستند که در آموزش و پرورش و بخصوص کتاب‌های درسی قرآن و پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی باید جایگاه ویژه‌ای داشته باشد؛ چرا که یکی از نهادهای بسیار ارزشمند در جامعه که نقش بسیار مهمی در اشاعه و توسعه بهداشت و ارتقای سلامت را بر عهده دارد، سازمان آموزش و پرورش می‌باشد.

سلامت معنوی، مجموعه‌ای از نگرش‌ها و منش‌های حقیقی سوق‌دهنده افکار، رفتار، گفتار و کردار است که مبتنی بر معانی باورینه در افراد است و در رابطه با خود،

دیگران، گیتی و خالق هستی نمود می‌یابد؛ ضمن آنکه به لحاظ ایجاد احساسات مثبتی چون صبر، رضا، آرامش، محبت، امید، توکل و... واجد آثار مطلوبی در حیطه سلامت جسمانی، روانی و اجتماعی بر انسان خواهد بود (اسماعیلی، ۱۳۹۶). در نظریه سلامت معنوی مبتنی بر اندیشه اسلامی، احساس هدفمندی، معنا و امید در زندگی که به آرامش، راحتی و رضایت در وجود انسان می‌انجامد، در حوزه درونی در ارتباط با خود و خدا و گرایش‌ها و رفتارهای اختیاری مانند تسلیم، رستگاری، تقوا، دعا، عبادت، باور به معاد و وارستگی و در حوزه بیرونی (در ارتباط با انسان‌های دیگر و طبیعت) به صداقت و درستکاری، احترام متقابل، فداکاری، دلسوزی و حفظ طبیعت منجر می‌شود (مصلحی، ۱۳۹۸).

در این پژوهش مؤلفه‌های سلامت معنوی شامل (تلاوت و انس با قرآن، راستگویی، ایثار و از خودگذشتگی، شکرگذاری، امانت‌داری، خودشناسی، ایمان به خدا، معاد-باوری، نماز، تقوا و توکل) است. بعضی از این مؤلفه‌ها با عنوان شاخص‌های عملی معرفی شدند، رفتارها و اعمالی را شامل می‌شوند که متناسب با اندیشه‌ها و عواطف مورد پذیرش انسان معنوی می‌باشد. از جمله این شاخص‌ها می‌توان به اعمالی مانند توبه، شکرگذاری نعمات الهی، یاد خدا و بر پاداشتن نماز و نیز توسل و توکل اشاره کرد. همچنین مهم‌ترین شاخص‌های معرفتی و تعقلی در صحیفه سجادیه عبارتند از: ایمان به خداوند متعال و تقدیر الهی و همچنین اعتقاد به معاد و زندگی پس از مرگ است. در واقع، انسان معنوی، با ایجاد و ارتقای این شاخص‌ها در درون خود، می‌تواند به سلامت معنوی و در نتیجه، سعادت‌مندی و رستگاری در زندگی دنیوی و اخروی خود دست یابد. انسان معنوی، ابتدا باید شناخت را در خود ایجاد کند؛ وقتی شناخت انسان به مرحله باورمندی رسید، احساس حبّ شدید به خداوند پیدا می‌کند و بعد از آن رفتار اجتماعی پدید می‌آید که به نوبه خود پیامدهایی را نیز به دنبال دارد. بنابراین، تا شناخت به وجود نیاید، احساسی شکل نمی‌گیرد و تا احساس و عاطفه ناشی از شناخت به وجود نیاید، رفتار و پیامد رفتار هم نخواهد بود. بنابراین، سلامت معنوی صرفاً ابزاری جهت بهبود یا درمان بیماری‌های جسمی و روانی نیست، بلکه با چشم‌اندازی وسیع در پی توسعه همه جانبه فرد و جامعه است (مجلسی، ۱۳۸۹). بدون سلامت معنوی، دیگر ابعاد زیستی، روانشناختی، اجتماعی، فرد نمی‌تواند عملکرد

1. Khusniyah
2. Tahmasebpour M, BanihashemKaleibar MH, Golchin
3. spiritual health

چهارم، پنجم و شش دوره ابتدایی مربوط به مؤلفه سلامت روان با مقدار (۳/۱۷) و کمترین ضریب اهمیت به کنترل و پیشگیری از بیماری‌ها و معلویت مجموعاً با مقدار (۰/۱) می‌باشد. شربتی (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی مؤلفه‌های نیازهای معنوی از دیدگاه اسلام در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی پرداخت. یافته‌ها نشان داد مجموع فراوانی نیاز به کرامت در کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی در مجموع برابر ۱۲۶ مورد بوده است. که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به پایه ششم (۲۳/۰۲ درصد) و کمترین فراوانی مربوط به پایه چهارم با (۱۲ درصد) می‌باشد. مجموع فراوانی مؤلفه نیاز به خودشکوفایی معنوی در کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی در مجموع برابر ۱۸۰ مورد بوده است که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به پایه ششم (۲۳/۳ درصد) و کمترین فراوانی مربوط به پایه دوم با (۱۰/۶ درصد) می‌باشد. مجموع فراوانی مؤلفه نیاز به دوستی با خدا در کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی در مجموع برابر ۲۰۲ مورد بوده است که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به پایه سوم (۲۳/۷ درصد) و کمترین فراوانی مربوط به پایه چهارم با (۱۲/۴ درصد) می‌باشد. مجموع فراوانی مؤلفه نیاز به ایمنی‌جویی معنوی در کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی در مجموع برابر ۱۵۵ مورد بوده است. که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به پایه چهارم (۲۰/۶ درصد) و کمترین فراوانی مربوط به پایه اول با (۱۲/۳ درصد) می‌باشد. مجموع فراوانی مؤلفه نیاز وجودی در کتاب هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی در مجموع برابر ۲۱۹ مورد بوده است که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به پایه اول ششم (۲۳/۷ درصد) و کمترین فراوانی مربوط به پایه اول با (۵/۵ درصد) می‌باشد. اسکندری، وزیری و فلاح (۱۴۰۰) در پژوهشی به بررسی تدوین و اعتبارسنجی ابزار سنجش سلامت معنوی مبتنی بر متون اسلامی مرتبط پرداختند. نتایج نشان داد که مؤلفه‌های نگرش توحیدی، یقین، اخلاص، انقطاع، توکل، ذکر، انس با قرآن، تسلیم و رضاء، صبر، عمل به واجبات، ترک محرّمات، وفای به عهد، صدق‌الکلام، اداء امانت، حسن خلق، لذت معنوی، شکر، قناعت، لذت مادی، سخاوت، مروت، خدمت، عفو، عدالت، شجاعت، غیرت، حلم، حیاء و کسب روزی حلال، معاد باوری، یاد مرگ و زهد را به‌عنوان مؤلفه‌های سلامت معنوی تبیین نموده‌اند. یدالهی فر و همکاران (۱۳۹۹) در

درستی داشته باشد یا به حداکثر ظرفیت خود برسد، بنابراین بالاترین سطح کیفیت زندگی، قابل دسترسی نخواهد بود. بر این اساس، توجه بیشتر به مسائل معنوی زندگی، باعث کاهش اضطراب، تزلزل روحی و عوارض ناشی از آنها می‌شود، از این‌رو، تقویت جنبه معنوی به سلامت جسم و روح افراد و در نهایت به سلامت جامعه بشری کمک خواهد نمود (محمودی، ۱۴۰۱). ایزگار^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی به بررسی کتاب‌های درسی ترکیه از منظر تربیت معنوی و از نظر ارزش آموزشی فرهنگ دینی و اخلاق، رویکردها، روش‌ها و فنون مورد استفاده در تربیت ارزشی پرداختند. یافته‌ها نشان داد در کتاب‌های درسی عمدتاً بر اساس رویکرد تربیتی مستقیم، سعی شده ارزش‌های معنوی به دانش‌آموزان داده شود. علاوه بر این، از رویکرد تبیین ارزش که به دانش‌آموز اجازه می‌دهد ارزش‌ها را به انتخاب خود کشف و انتخاب کند، نیز استفاده شده است.

تحقیقاتی در حوزه جایگاه و اهمیت سلامت معنوی در کتاب‌های درسی دانش‌آموزان بخصوص کتاب‌های قرآن و هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی صورت گرفته است: محمودی (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی جایگاه مؤلفه‌های سلامت معنوی در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی پرداخت. یافته‌های پژوهش نشان داد که در کتاب‌های مذکور، مؤلفه‌های «نماز» و «ایمان به خدا» دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه‌های «پرهیز از حسد»، «توبه»، «پرهیز از تجسس بیجا»، «تفکر» و «دوری از تکبر» دارای فراوانی بسیار کمی بوده است. از نظر شاخص ضریب اهمیت مؤلفه‌های «امید»، «امر به معروف و نهی از منکر»، «انس با قرآن»، «وفای به عهد»، «صبر»، «توبه»، «امانت‌داری»، «توکل»، «توسل»، «صله ارحام»، «پرهیز از حسد»، «پرهیز از تکبر»، «پرهیز از تجسس بیجا»، «پرهیز از غیبت» دارای ضرایب اهمیت پایین می‌باشند که نشان دهنده توزیع و پراکندگی نامناسب این مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی می‌باشد.

عظیمی (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمانی بر اساس مؤلفه‌های ارتقای سلامت دانش‌آموزان چهارم و پنجم و شش دوره ابتدایی پرداخت. یافته‌های حاصل از فراوانی نشان می‌دهند که بیشترین ضریب بهنجار در بین مؤلفه‌های سلامت در پایه

۱. تحلیل محتوای کتاب درسی قرآن دوره ابتدایی بر اساس میزان برخورداری از مؤلفه‌های سلامت معنوی چگونه است؟

۲. تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس برخورداری از مؤلفه‌های سلامت معنوی چگونه است؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از حیث هدف کاربردی و روش تحقیق توصیفی از نوع تحلیل محتوا مقوله‌ای، واحد تحلیل مضمون می‌باشد. جامعه آماری پژوهش، تعداد ۶ جلد کتاب‌های درسی قرآن و ۵ جلد کتاب‌های پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ می‌باشد.

در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع و محدودیت جامعه آماری نمونه‌گیری انجام نشده است و همه جامعه آماری بررسی شده است. واحد تحلیل مضمون می‌باشد. برای تحلیل محتوا، مراحل مختلفی طی می‌شود. از جمله این مراحل، می‌توان سه مرحله عمده زیر را ذکر نمود: مرحله قبل از تحلیل (آماده‌سازی و سازمان‌دهی)، بررسی مواد (پیام)، پردازش نتایج. کانون توجه این پژوهش بر مرحله سوم تحلیل محتوا یعنی پردازش داده‌های جمع‌آوری شده از پیام هست. یعنی پس از رمزگذاری پیام و مقوله‌بندی آن، اطلاعات به دست آمده تحلیل شدند. امروزه، فنون بسیاری در این خصوص ارائه شده است که اساس آنها بر درصددگیری از فراوانی مقوله‌ها می‌باشد. این دسته از فنون، دارای مشکلات ریاضی خاص خود می‌باشند که نتایج آنها را کم اعتبار خواهد کرد. در این پژوهش تلاش شده است از روش جدیدی که برگرفته از نظریه سیستم‌هاست، برای پردازش نتایج استفاده شوند. این روش "آنتروپی شانون" می‌باشد که پردازش داده‌ها را در بحث تحلیل محتوا با نگاه جدید و به‌صورت کمی و کیفی مطرح می‌کند. بر اساس این روش تحلیل داده‌ها، در تحلیل محتوا بسیار قوی‌تر و معتبرتر عمل می‌کند. آنتروپی در تئوری اطلاعات، شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که به‌وسیله یک توزیع احتمال بیان می‌شود. بر اساس این روش که به مدل جبرانی مشهور است، محتوای طرح از نظر پاسخگو، متن کتاب‌های درسی قرآن و پیام‌های آسمانی مورد بررسی قرار گرفت. روایی مؤلفه‌های مؤلفه سلامت معنوی در اختیار پنج نفر از صاحب‌نظران این حوزه (رشته‌های سلامت، علوم قرآنی و

پژوهشی با عنوان تحلیل برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم بر اساس میزان تأکید بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) انجام دادند. یافته‌ها نشان داد که در ۴۴۴ جمله به مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره) اشاره شده است که مؤلفه ارزش-های معنوی با ۸۰۴ جمله معادل ۴۳,۶۴ درصد دارای بیشترین تأکید و مؤلفه باورهای معنوی با ۴۸ جمله معادل ۸۴,۰۱ درصد دارای کمترین تأکید بودند. همچنین در ۴۸ تصویر؛ به مؤلفه‌های تربیت معنوی اشاره شده است که مؤلفه رفتارهای معنوی با ۸۴ تصویر معادل ۲۴,۸۸ درصد دارای بیشترین فراوانی و مؤلفه باورهای معنوی با ۳ تصویر معادل ۸۴,۸۱ درصد دارای کمترین فراوانی بودند. صاحب‌یار و زوار (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های پایه‌های دوره اول ابتدایی بر اساس مفروضه‌های نظام آموزش سلامت: مدل آنتروپی شانون، نشان دادند که در کتاب‌های درسی پایه‌های دوره اول ابتدایی به میزان بسیار کم به مؤلفه‌های سلامت توجه شده است. جامعه‌اندویشن و ایزدی (۱۳۹۵) در پژوهشی بر نقش امور معنوی در سلامت دانش‌آموزان تأکید نموده‌اند. خوسنیا^۱ (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «فرهنگ و ارزش معنوی در کتاب درسی برای دبیرستان: یک تحلیل محتوا» به شناخت ارزش فرهنگ و معنویت موجود در کتاب درسی دوره دبیرستان پرداخته بود. در این پژوهش از رویکرد کیفی با روش تحلیل محتوا استفاده شده است. نتایج تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که باور و رفتار ۲۲,۸ درصد، جامعه‌پذیری و چرخه زندگی ۶۰ درصد، کلیشه‌ها و هویت ملی ۱۱,۴ درصد و نهاد اجتماعی و معنوی ۵,۸ درصد دارند. فیتری پوجی، سارویجی، آندیانی و مارخامه^۲ (۲۰۱۹) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتاب درسی معنوی دوره دبستان در مدارس اسلامی کشور اندونزی پرداختند. یافته‌ها نشان داد تحلیل محتوای کتاب درسی مقطع ابتدایی می‌تواند زمینه ارتقاء یادگیری بیشتر دانش‌آموزان را در عرصه فراهم سازد. با توجه به اهمیت کتاب‌های درسی در ارتقاء سلامت معنوی دانش‌آموزان، پژوهش حاضر، به دنبال پاسخ به این سؤال است:

1 Khusniyah
2 Fitri Puji Rahmawati, Sarwiji Suwandi, Andayani, Markhamah

علوم تربیتی) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت که پس از اعمال نظرات آنها فهرست واریسی تحلیل محتوای نهایی تهیه گردید. مؤلفه‌ها و مصادیق سلامت معنوی شامل (تلاوت و انس با قرآن، راستگویی، ایثار و از خودگذشتگی، شکرگذاری، امانت‌داری، خودشناسی، ایمان به خدا، معاد باوری، نماز، تقوا و توکل) است. برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از روش ویلیام اسکات^۱ (۲۰۱۲) ۹۱٪ به دست آمد.

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی که باید بهنجار شوند، مورد توجه قرار گرفت و برای این کار از این رابطه استفاده می‌شود:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i=1, 2, 3, \dots, m, j=1, 2, \dots, n)$$

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله را محاسبه کرده و در ستون‌های مربوط قرار می‌دهیم و برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m P_{ij} \times \ln P_{ij} \quad i = 1, 2, \dots, m$$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی نشانگرها، ضریب اهمیت هر یک از نشانگرها محاسبه می‌شود. هر نشانگری که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد، از درجه اهمیت W_j برخوردار باشند.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{i=1}^n E_j}$$

این روش به‌گونه‌ای است که مؤلفه‌هایی که فراوانی بالا دارند اما توزیع ناهمسان و نامتناوب دارند، در مقایسه با مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی کمتر اما توزیع متناوب و همسان دارند، ضریب اهمیت پایینی کسب خواهند کرد (صالحی‌عمران و سبحانی‌نژاد، ۱۳۹۴).

یافته‌های پژوهش

۱- تحلیل محتوای کتاب درسی قرآن دوره ابتدایی بر اساس میزان برخورداری از مؤلفه‌های سلامت معنوی چگونه است؟

جدول ۱- توزیع فراوانی تحلیل محتوای کتاب درسی قرآن دوره ابتدایی بر اساس میزان برخورداری از مؤلفه‌های سلامت معنوی

مقیاس	تلاوت و انس با قرآن	راستگویی	ایثار و از خودگذشتگی	شکرگزاری	امانت‌داری	خودشناسی	ایمان به خدا	معاد باوری	نماز	تقوا و توکل	کل
فراوانی	۳۵۶	۱۲	۲۶	۷۲	۲۴	۳۱	۱۹۶	۸۹	۲۲۹	۲۴	۱۰۵۹
درصد فراوانی	%۳۴	%۱	%۲	%۷	%۲	%۳	%۱۸	%۸	%۲۱	%۲۱	%۱۰۰

مربوط به معاد باوری، ۲۱ درصد مربوط به نماز و ۲۱ درصد مربوط به تقوا و توکل می‌باشد.

۲- تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس برخورداری از مؤلفه‌های سلامت معنوی چگونه است؟

بر اساس جدول شماره ۱ مجموع فراوانی مؤلفه‌های سلامت معنوی در کتاب درسی قرآن دوره ابتدایی برابر ۱۰۵۹ مورد بوده است. که ۳۴ درصد مربوط به مؤلفه تلاوت و انس با قرآن، ۱ درصد مربوط به مؤلفه راستگویی ۲ درصد مربوط به ایثار و از خودگذشتگی، ۷ درصد مربوط به شکرگزاری، ۲ درصد مربوط به امانت‌داری، ۳ درصد مربوط به خودشناسی، ۱۸ درصد مربوط به ایمان به خدا، ۸ درصد

جدول ۲- توزیع فراوانی تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های سلامت معنوی

مقیاس	تلاوت و انس با قرآن	راستگویی	ایثار و از خودگذشتگی	شکرگزاری	امانت‌داری	خودشناسی	ایمان به خدا	معاد باوری	نماز	تقوا و توکل	کل
فراوانی	۲۹	۱۵	۱۸	۴۵	۱۸	۲۲	۱۶۲	۷۵	۲۲۶	۱۰	۶۲۲
درصد فراوانی	%۵	%۲	%۳	%۷	%۳	%۴	%۲۶	%۱۲	%۳۶	%۲	%۱۰۰

آنتروپی شانون

برای تحلیل داده‌ها، روش‌های بسیاری ارائه شده است که اساس آنها درصدگیری از فراوانی مقوله‌هاست. این روش‌ها مشکلات محاسباتی خاص خود را دارند که از اعتبار نتایج آنها می‌کاهد. در تحقیقات کیفی و تحلیل محتوا از روش آنتروپی شانون می‌توان استفاده کرد. روش آنتروپی شانون برگرفته از نظریه دستگاه‌هاست.

بر اساس جدول شماره ۲ مجموع فراوانی مؤلفه‌های سلامت معنوی در کتاب درسی پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی برابر ۶۲۲ مورد بوده است. که ۵ درصد مربوط به مؤلفه تلاوت و انس با قرآن، ۲ درصد مربوط به مؤلفه راستگویی، ۳ درصد مربوط به ایثار و از خودگذشتگی، ۷ درصد مربوط به شکرگزاری، ۳ درصد مربوط به امانت‌داری، ۴ درصد مربوط به خودشناسی، ۲۶ درصد مربوط به ایمان به خدا، ۱۲ درصد مربوط به معاد باوری، ۳۶ درصد مربوط به نماز و ۲ درصد مربوط به تقوا و توکل می‌باشد.

جدول ۳- ماتریس تصمیم‌گیری (X)

پیام آسمانی	کتاب درسی قرآن	مؤلفه‌ها
۲۹	۳۵۶	تلاوت و انس با قرآن
۱۵	۱۲	راستگویی
۱۸	۲۶	ایثار و از خودگذشتگی
۴۵	۷۲	شکرگذاری
۱۸	۲۴	امانت‌داری
۲۲	۳۱	خودشناسی
۱۶۴	۱۹۶	ایمان به خدا
۷۵	۸۹	معاد باوری
۲۲۶	۲۲۹	نماز
۱۰	۲۴	تقوا و توکل

جدول ۴- وزن نهایی مؤلفه‌ها با آنتروپی شانون

رتبه	Wj	ضریب اهمیت	عدم اطمینان Ej	لگاریتم	نرمال	فراوانی	شاخص
۲	۰,۰۳۷۷	۰,۰۳۶۱	۰,۱۳۸-	۰,۰۴۴۴	۳۸۵	تلاوت و انس با قرآن	
۱۰	۰,۰۱۷۰	۰,۰۱۶۳	۰,۰۶۲-	۰,۰۱۴۸	۲۷	راستگویی	
۷	۰,۰۳۰۹	۰,۰۲۹۶	۰,۱۱۳-	۰,۰۳۳۳	۴۴	ایثار و از خودگذشتگی	
۵	۰,۰۳۳۳	۰,۰۳۱۹	۰,۱۲۲-	۰,۰۳۷۰	۱۱۷	شکرگذاری	
۸	۰,۰۲۳۰	۰,۰۲۲۱	۰,۰۸۵-	۰,۰۲۲۲	۴۲	امانت‌داری	
۶	۰,۰۳۱۵	۰,۰۳۰۱	۰,۱۱۷-	۰,۰۳۴۱	۵۶	خودشناسی	
۳	۰,۰۳۵۵	۰,۰۳۴۸	۰,۱۳۴-	۰,۰۴۲۰	۳۶۰	ایمان به خدا	
۴	۰,۰۳۵۵	۰,۰۳۴۱	۰,۱۳۰-	۰,۰۴۰۷	۱۶۴	معاد باوری	
۱	۰,۰۴۱۸	۰,۰۴۰۱	۰,۱۵۳-	۰,۰۵۱۹	۴۵۵	نماز	
۹	۰,۰۲۸۴	۰,۰۲۷۲	۰,۱۰۴-	۰,۰۲۹۶	۳۴	تقوا و توکل	

نشان داد مجموع فراوانی مؤلفه‌های سلامت معنوی در کتاب درسی قرآن دوره ابتدایی برابر ۱۰۵۹ مورد بوده است که مؤلفه‌های تلاوت و انس با قرآن با ۳۴ درصد دارای بیشترین فراوانی، نماز و تقوا و توکل با ۲۱ درصد، ایمان به خدا ۱۸ درصد، معاد باوری ۸ درصد، شکرگزاری ۸ درصد، خودشناسی با ۳ درصد، ایثار و از خودگذشتگی و امانت‌داری ۲ درصد و راستگویی ۱ درصد دارای فراوانی بسیار کمی بوده است که نشان‌دهنده توزیع و پراکندگی نامناسب این مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی قرآن می‌باشد. یافته‌های این پژوهش با پژوهش صاحب‌یار و زوار (۱۳۹۸) با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های پایه‌های دوره اول ابتدایی بر اساس مفروضه‌های نظام آموزش سلامت: مدل آنتروپی شانون، نشان دادند که در کتاب‌های درسی پایه-

بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش حاضر، مؤلفه‌های ذیل به ترتیب از اهمیت بالاتری در متون، تصاویر و فعالیت‌های کتب مذکور برخوردار بوده است: مؤلفه نماز، در اولویت اول قرار دارد. مؤلفه قرآن، در اولویت دوم قرار دارد. مؤلفه ایمان به خداوند، در اولویت سوم قرار دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

تحقیق حاضر، با هدف بررسی تحلیل محتوای کتاب درسی قرآن و پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های سلامت معنوی صورت گرفت. یافته‌های حاصل از سؤال اول مبنی بر اینکه تحلیل محتوای کتاب درسی قرآن دوره ابتدایی بر اساس میزان برخورداری از مؤلفه‌های سلامت معنوی چگونه

است؟

یافته‌های حاصل از سؤال دوم تحلیل محتوای کتاب درسی پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس برخورداری از مؤلفه‌های سلامت معنوی چگونه است؟

نشان داد مجموع فراوانی مؤلفه‌های سلامت معنوی در کتاب درسی پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی برابر ۶۲۲ مورد بوده است که مؤلفه‌های نماز با ۳۶ درصد دارای بیشترین فراوانی، ایمان به خدا با ۲۶ درصد، معاد باوری با ۱۲ درصد، شکرگزاری با ۷ درصد، تلاوت و انس با قرآن با ۵ درصد، خودشناسی با ۴ درصد، امانت‌داری و ایثار و از خودگذشتگی با ۳ درصد و راستگویی و تقوا و توکل با ۲ درصد دارای فراوانی بسیار کمی بوده است این یافته پژوهش همسو با یافته‌های پژوهش یدالهی‌فر و همکاران (۱۳۹۹)، شربتی (۱۴۰۱) و محمودی (۱۴۰۱) نشان دهنده توزیع و پراکندگی نامناسب این مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمانی می‌باشد.

در تبیین این یافته پژوهش باید گفت کتاب درسی پیام‌های آسمانی دوره ابتدایی از مهم‌ترین و در دسترس‌ترین رسانه‌های آموزشی می‌باشد که نقش ارزشمندی در نظام تعلیم و تربیت ایفا می‌کند. کتاب‌های هدیه‌های آسمانی ارزش‌ها و باورهای معنوی، کشش‌ها و نیازهای دانش‌آموزان را در جهت صحیح هدایت و خواسته‌ها و تمایلات آنها را اصلاح می‌کنند و انسان‌هایی برای جامعه تربیت می‌کنند که قادر به بالندگی جامعه خودشان هستند و سلامت معنوی بالایی را تجربه می‌کنند. چرا که پیام‌های آسمانی هر یک دارای سهم ویژه‌ای در تأثیرگذاری بر دانش‌آموزان بوده است و دانش‌آموزان را در معرض عقاید و افکار گوناگون قرار می‌دهند و دانش‌آموزان با مفاهیم دینی و ایجاد نگرش و باور معنوی در آنان که جزء اساسی‌ترین دروس دوره ابتدایی به‌شمار می‌روند، آشنا می‌شوند. در نظریه سلامت معنوی مبتنی بر اندیشه اسلامی، احساس هدفمندی، معنا و امید در زندگی که به آرامش، راحتی و رضایت در وجود انسان می‌انجامد، در حوزه درونی در ارتباط با خود و خدا و گرایش‌ها و رفتارهای اختیاری مانند تسلیم، رستگاری، تقوا، دعا، عبادت، باور به معاد و وارستگی و در حوزه بیرونی (در ارتباط با انسان‌های دیگر و طبیعت) به صداقت و درستکاری، احترام متقابل، فداکاری، دلسوزی و حفظ طبیعت منجر می‌شود (مصلحی، ۱۳۹۸). فیتری و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتاب

های دوره اول ابتدایی به میزان بسیار کم به مؤلفه‌های سلامت توجه شده است، همخوانی دارد.

در تبیین این یافته پژوهش باید گفت یکی از اساسی‌ترین گام‌ها در تربیت دینی، آشنایی و کسب معرفت نسبت به دین می‌باشد. دوره ابتدایی، یکی از مهم‌ترین دوره‌های تحصیلی می‌باشد و نقش مهمی در آشنا شدن دانش‌آموزان با عقاید دینی و به‌ویژه آموزش قرآن دارد. این دوره، از نظر شکل‌گیری شخصیت، رشد حواس و تخیل، شکوفایی استعدادها و رغبت‌های فردی دانش‌آموزان، پرورش فضایل اخلاقی و معنوی، افزایش تجارب و معلومات عمومی برای بهتر زیستن در جامعه و رشد تفکر علمی، اهمیت ویژه‌ای دارد. محتوای آموزشی یکی از عناصر مهم در نظام آموزشی است که نیاز به توجهی روزافزون و پیوسته دارد؛ زیرا محتوای است که در ذهن و افکار دانش‌آموزان جای می‌گیرد و ذهن آنها را درگیر می‌سازد و در ساختن نگرش و رفتار آنها تأثیرگذار است (عظیمی، ۱۳۹۹). ایزگار (۲۰۲۰) و خوسنیا (۲۰۱۹) در پژوهش خود نشان دادند که کتاب‌های درسی عمدتاً بر اساس رویکرد تربیتی مستقیم، سعی شده ارزش‌های معنوی به دانش‌آموزان داده شود. همچنین جامعه‌ی ندوشن و ایزدی (۱۳۹۵) در پژوهشی بر نقش امور معنوی در سلامت دانش‌آموزان تأکید نموده‌اند. هدف‌های کلی آموزش قرآن در دوره ابتدایی ایجاد کننده تأثیرات معنوی بر دانش‌آموزان ابتدایی است. مهم‌ترین رویکرد برنامه جدید آموزش قرآن، مبنا قرار دادن آموزش جامع قرآن است و در واقع، آموزش جامع قرآن فرایندی است برای دستیابی به توانایی قرائت صحیح درک معنا، تدبر در آیات و آشنایی با معارف قرآن به‌منظور تقویت ایمان عمل صالح و انس با قرآن کریم، لذا از آنجایی که محتوای کتاب درسی قرآن دارای آیه‌ها یا عبارت قرآنی کوتاه و زیبایی است که حاوی پیامی بلند و ارزشمند درباره موضوعات اعتقادی، اخلاقی، تربیتی، اجتماعی و ... است به دلیل اینکه قالب شعارگونه دارد، قابل درک برای کودکان است. اما در این پژوهش به دلیل توزیع و پراکندگی نامناسب مؤلفه‌های معنوی در کتاب‌های درسی قرآن دوره ابتدایی، لازم است برای هر جزء کلمات، جملات و مفاهیمی که در کتاب‌های آموزشی مطرح می‌شود و قرار است بخشی از آینده دانش‌آموزان را بسازد، به‌صورت عمیق و دقیق برنامه‌ریزی شود.

درسی معنوی دوره دبستان در مدارس اسلامی کشور اندونزی پرداختند. یافته‌ها نشان داد تحلیل محتوای کتاب درسی مقطع ابتدایی می‌تواند زمینه ارتقاء یادگیری بیشتر دانش‌آموزان را در عرصه فراهم سازد. بنابراین دوره ابتدایی بهترین فرصت برای تحقق سلامت معنوی کودک است، چرا که می‌توان به سهولت مطالب و نکات اخلاقی پیچیده را به صورت عینی در قالب داستان‌ها، تمثیل‌ها و اشعار ساده به کودکان آموزش داد و از این مسیر تحقق سلامت معنوی و مؤلفه‌های آن را تحقق بخشید.

نتایج پژوهش حاضر و سایر پژوهش‌های انجام شده نشان می‌دهد که کتاب‌های درسی از نظر توجه به مؤلفه‌های سلامت معنوی، وضعیت مطلوبی ندارند. غفلت از تعلیم این مفاهیم ارزشمند، سلامت روحی و روانی کودکان را به خطر خواهد انداخت. با توجه به اهمیت دوره ابتدایی در رشد همه جانبه فرد، پیشنهاد می‌شود: بهره‌گیری از متخصصان برنامه‌ریزی درسی، فناوری آموزشی، متخصصان فلسفه تعلیم و تربیت، کارشناسان دینی و مذهبی آشنا با رویکردهای آموزشی، روانشناسان و متخصصان در امر یادگیری و رشد به منظور انتخاب، تنظیم و سازمان‌دهی محتوای جدید کتاب‌های قرآنی در جهت تحقق مؤلفه‌های سلامت معنوی در دانش‌آموزان. در کتاب‌های درسی قرآن و هدیه‌های آسمانی، مؤلفه‌های سلامت معنوی با دقت و تأمل بیشتری مطرح شوند تا مؤلفه‌های سلامت معنوی در کتاب‌های درسی قرآن و هدیه‌های آسمانی از توزیع و پراکندگی مناسب برخوردار باشند. بکارگیری فیلم‌های جذاب و پرمحتوا از ائمه معصومین مرتبط با محتوای هر درس از کتاب‌های پیام-های آسمانی دوره ابتدایی در جهت ارتقاء سلامت معنوی در دانش‌آموزان.

منابع

- مجلسی، محمدباقر، (۱۳۸۹)، آشنایی با صحیفه سجادیه. قم: جامعه المصطفی العالمیه.
- محمودی، سیروس، (۱۴۰۱). جایگاه سلامت معنوی در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی، مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی. ۱۷۷-۱۵۱: (۱)۷.
- مصلحی، جواد، (۱۳۹۸)، سلامت معنوی، رویکردی مبتنی بر برنامه‌های اسلامی. فصلنامه تحقیقات بنیادین علوم انسانی. ۶۵-۹۱: (۴)۵.
- یدالهی‌فر، محمدجواد، یوسف‌زاده‌چوسری، محمدرضا و ناطقی، فائزه، (۱۳۹۹)، تحلیل برنامه درسی هدیه‌های آسمانی پایه پنجم بر اساس میزان تأکید بر مؤلفه‌های تربیت معنوی از منظر امام خمینی (ره)، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. ۲۸(۴۸): ۱۲۳-۱۰۹.
- Fitri Puji Rahmawati, Sarwiji Suwandi, Andayani, Markhamah. (2019). Content Analysis of An Early Reading Textbook at Islamic Elementary School . Conference: International Conference of Science and Technology for the Internet of Things. DOI: 10.4108/eai. 19-10-2019.2281715.
- Izgar, G. (2020). A Study of Religious Education Course Books in Terms of Values Education: The Case of Turkey. Journal of Education and E-Learning Research, 6(1), 10-16..
- Khusniyah, N., & Khomsiyah, I. (2019). Culture And Religion Value in E-English Textbook for Junior High School: A Content Analysis. Schemata: Jurnal Pasca Sarjana IAIN Mataram, 8(1), 17-24.
- Tahmasebpour M, BanihashemKaleibar MH, Golchin K.(2017) Prediction of high-risk behaviors based on personalitytraits in drug addicts. Contemp Psychol;12(Special Issue):1125-9.
- اسکات، ویلیام، (۲۰۱۲)، تئوری حسابداری مالی، ترجمه علی پارسائیان، تهران: انتشارات ترمه، چاپ اول.
- اسکندری، اعظم، وزیری، سعید و فلاح، محمدحسین، (۱۴۰۰)، تدوین و اعتبارسنجی سلامت معنوی مبتنی بر متون اسلامی مرتبط. فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی. ۱۲(۴۸): ۱۹۶-۱۶۵.
- اسماعیلی، مصطفی، (۱۳۹۶)، مبانی و شاخص‌های سلامت معنوی در قرآن و حدیث، تهران: حقوقی.
- جامعی‌ندوشن، فاطمه و ایزدی، مهشید، (۱۳۹۵)، بررسی نقش گرایش به اقامه نماز و هوش معنوی در سلامت روانی دانش‌آموزان دختر دبیرستانی منطقه ۷ شهر تهران، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی. ۲(۲): ۷۴-۵۳.
- شربت، محمد، (۱۴۰۱)، بررسی مؤلفه‌های نیازهای معنوی از دیدگاه اسلام در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد واحد بندرگز.
- صاحب‌یار، حافظ و زوار، تقی، (۱۳۹۸)، تحلیل محتوای کتاب‌های پایه‌های دوره اول ابتدایی بر اساس مفروضه‌های نظام آموزش سلامت: مدل آنتروپی شانون، فصلنامه آموزش بهداشت و ارتقاء سلامت. ۷(۱): ۲۹-۲۱.
- عظیمی، محمد، (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتاب‌های آموزش قرآن کل دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های نظام سلامت. دانشگاه علوم پزشکی بابل، نشریه اسلام و سلامت. ۲(۲): ۴۱-۳۱.
- عظیمی، محمد، (۱۴۰۱)، تحلیل محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمانی بر اساس مؤلفه‌های آموزش بهداشت و ارتقای سلامت. سبک زندگی اسلامی با محوریت سلامت. ۱(۱): ۸۱-۹۱.

